

ОСОБЛИВОСТІ ХРОНОТОПУ РОМАНУ Д. БАЛАШОВА «СИМЕОН ГОРДИЙ» У КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ НАЦІЇ

Вінницький національний технічний університет, Вінниця

Анотація

У статті розглянуто особливості хронотопу роману Д. Балашова «Симеон Гордий» у контексті художньої реалізації авторської концепції історичного розвитку нації; показано, що моделювання хронотопу в романі підпорядковане завданню проаналізувати події минулого та його зв'язку з сучасністю з точки зору пасіонарної теорії етногенезу.

Ключові слова: хронотоп, історичний роман, авторська концепція, пасіонарна теорія етногенезу.

Abstract

The article deals with features of the chronotope of the D. Balashov's novel "Simeon Gordy" in the context of artistic realization of the author's conception of the historical development of the nation; it is shown that the modeling of spatial and temporal relations in the novel is subordinated to the task to analyze the events of the past and its connection to the present from the viewpoint of the passionarity theory of ethnogenesis.

Keywords: the chronotope, the historical novel, the author's concept, passionarity theory of ethnogenesis.

Локально-темпоральний континуум є невід'ємною складовою авторської картини світу у художньому творі. Час і простір визначають сюжетний рух, композицію, образну систему, всі рівні художності, входячи до будь-якого тексту «навіть раніше, ніж художник чи дослідник, що досліджує творчість художника, починає замислюватись над ними» [1: 240]. Формуючи свій художній світ, майстер слова відповідно до нього вибудовує весь часопростір: пов'язує воєдино або контрастно протиставляє хронос і топос окремих сюжетних ліній, персонажів, їх власну темпоральність і локальність [2]. Таким чином, постаючи як елемент структури та змісту, хронотоп є важливою характеристикою художнього образу світу і людини. Тому проблема часопростору залишається однією з центральних та найбільш цікавих. Її вивчення суттєво розширює межі сприйняття, інтерпретації та аналізу художнього твору, дозволяє більш глибоко проникнути у його структуру та зміст. Дослідженню категорії хронотопу в художній літературі присвячені праці українських та зарубіжних дослідників (М. Бахтіна, Т. Голосової, М. Кодака, Г.Е. Лессінга, Ю. Лотмана, Н. Тодчук, Б. Успенського, Т. Філат, В. Чередниченко, О. Шупти-В'язовської та ін.). Поглибленому аналізу проблеми взаємозв'язку художнього хронотопу й жанру роману сприяли теоретичні та історико-літературні розвідки С. Барабаш, І. Богданової, Р. Єнукідзе, Т. Могильової, А. Просвірної, Н. Ржевської, Н. Тодчук, В. Сікорської та ін.

В історичному романі часопросторові відношення набувають особливих ознак, обумовлених специфікою жанру. Аналіз співвідношення документа, вимислу й домислу, співвідношення історичного та художнього часу дозволяє виявити текстуальні та змістові можливості категорій художнього часу і простору при втіленні авторського бачення минулого та його зв'язку з сучасністю.

Метою статті є виявлення особливостей моделювання часопростору як засобу реалізації авторської концепції історичного розвитку нації на основі аналізу роману Д. Балашова «Симеон Гордий».

В основі оповіді традиційно лежить синтез художнього вимислу з документальною основою як структуроутворювальний чинник історичного роману. Письменник суворо дотримується історичних фактів, однак достовірне зображення подій – не єдине завдання, що він ставить перед собою. Події історії осмислені не з точки зору соціально-економічних закономірностей історичного процесу, а з позицій пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова [3], що стала для Д. Балашова підґрунтям для створення оригінальної концепції історичного розвитку та надала нові можливості для художнього

аналізу минулого. Опора на пасіонарну теорію визначає, перед усім, вибір головного героя – нація як етнічне утворення у процесі формування.

Художній світ роману «Симеон Гордий» являє собою багаторівневу та багатоелементну систему. Використовуючи готові сюжетні мотиви – історичні події, Д. Балашов розгортає їх у великий художній світ, що став широко розробленим втіленням морально-філософських проблем, які письменник побачив у реальних історичних подіях. Різноманітні сфери життя Русі XIV століття та оточуючих її держав, різні соціальні та етнічні типи, моделі поведінки, різновиди морально-психологічних реакцій впорядковані у єдину систему та реалізуються в межах загальних закономірностей.

Художній час в романі «Симеон Гордий» має складну структуру. Часові рамки подій, що безпосередньо відбуваються з героєм на сторінках твору, охоплюють тринадцять років правління князя Симеона і обумовлені опорою на історичні дані. Сюжетний рух роману починається з моменту, коли руйнується звичний хід життя героя, та вступають у протиборство начала людського характеру і життєвих обставин. Тобто – з моменту початку діяльності Симеона як правителя, що вирішує для себе проблему співвідносності влади та сумління. Моральні принципи героя випробовуються протягом тринадцятих років його життя. Симеон опиняється таким чином перед обличчям часу, і мотив невідворотності часу, наслідком якої є відповідальність людини за здійснене, структурно організує складну систему моральної проблематики роману.

Відтворюючи події далекого минулого, Д. Балашов прагне до граничної достовірності. У післямові до роману «Молодший син» письменник повідомляє про свої принципи роботи з документальними джерелами, відмічаючи, що у викладенні подій він суворо дотримується літописної канви [4].

Той факт, що історичні події викладено у їхній часовій послідовності із зазначенням точних дат, тобто організуючою силою сюжету постає сам хід історії, якому підвладні вчинки та долі персонажів, призводить до того, що твори Д. Балашова відносили до жанру хронік. Однак слідування історичним фактам визначено не стільки специфікою жанру, скільки авторською концепцією історичного розвитку, що ґрунтується на пасіонарній теорії етногенезу, згідно з якою прояв енергії живої речовини (пасіонарності) можна прослідкувати, тільки вивчаючи історичний процес, у якому багато що визначається наявністю або відсутністю вказаної енергії. Особливо виразно наявність чи відсутність пасіонарності виявляється або при порівнянні різних народів-«сучасників», або при порівнянні окремих етапів життя одного й того ж народу. В зв'язку з цим виникає універсальна часова опозиція «раніше» – «тепер», у якій, скажімо, Київська Русь в аспекті розвитку культури сприймається як «золотий вік», стародавні великі часи.

Відповідно до авторської концепції, наявність або відсутність пасіонарності визначає і швидкість руху часу. Якщо на «пасіонарних» територіях час насичений подіями, то там, де цієї енергії немає, він ніби зупиняється. Отже, теперішній час роману, що визначається зміною історичних подій, або має лінійний, динамічний, творчий характер, спрямований у далеку перспективу, або є зупиненим, статичним, спрямованим до минулого.

Лінійна модель часу доповнена календарною, циклічною моделлю, що постає при зображенні села як сталого землеробського соціуму і підпорядкована єдиному природному біокозмичному ритму зів'язання-відродження. Тут час іноді позначений вказуванням на сезонні землеробські роботи. Однак, оскільки головний герой – князь, якого ці роботи торкаються непрямо, то найчастіше рух часу передається через чергування самих сезонів, що іноді відкрито номіновані (весна, зима, літо, осінь), іноді визначаються за характером пейзажу. Цьому ж природному ритму підпорядковане й життя окремої людини (народження, ріст, старість, смерть, відродження у нащадках), і життя окремих народів (етапи етногенезу). Тим самим циклічний час у поетиці романів пов'язаний з ідеєю тотожності природного й людського світів.

Архаїчне сприйняття часу, його аграрна модель, доповнюється, у свою чергу, елементами християнської концепції часу: відлік річного кола здійснюється не тільки строками сільськогосподарських робіт, але й православними календарними святами (Великдень, Трійця, Різдво, Пилипів піст та ін.), до яких прив'язують події державного та приватного життя.

Отже, художній час у романі вибірково відносно подій сюжету, постійно змінює темп руху: то пришвидшується, то сповільнюється, що пов'язано з морально-філософським характером оповіді.

Авторська ідея взаємозв'язку минулого та теперішнього, теперішнього та майбутнього обумовила й таку характерну особливість композиції роману як авторський коментар, що розкриває майбутній хід історичних подій, показує наслідки того, що здійснилося на разі. Неодноразово Д. Балашов «заглядає» вперед, уводячи читача від відтвореного часу у майбутнє.

Моделювання художнього простору у «Симеоні Гордому» також підпорядковано завданню відобразити опозицію наявності/відсутності пасіонарної енергії. Протягом романної дії письменник, використовуючи хронотоп для реалізації своїх ідей, стискає та розширює просторові рамки, вибудовуючи ціннісні опозиції «своє – чуже», «відкрите – замкнене», і як результат постає художній простір роману – не статичний і не замкнений, пов'язаний з ідеєю шляху, руху, розвитку, що у свою чергу пов'язано з рухом часу від минулого до теперішнього й від теперішнього до майбутнього.

Таким чином, час та простір знаходяться у відносинах єдності, сповненої філософського змісту. В романі Д. Балашова ідея шляху, руху, що об'єднує час та простір, переростає в ідею колооберту життя, загального взаємозв'язку та взаємозалежності елементів буття. Ідея загального взаємозв'язку синтезує у єдине ціле різні сюжетні лінії роману, які перетинаються між собою, їхні хронотопи частково накладаються один на одний, взаємодіють, і художник збирає у цілісну картину життя, здавалося б, роздрібнені події завдяки виявленню причинно-наслідкових відносин між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гей Н. К. Искусство слова: О художественности литературы / Н. К. Гей. – М. : Наука, 1967. – 364 с.
2. Боева Е. В. Хронотоп як визначальний фактор онімного простору художнього твору / Е. В. Боева // Наукові записки. Серія: Філологія. Збірник наукових праць. Вип. 10. У 2-х т. / Наук. ред. Іваницька Н.Л. – Вінниця, 2008. – Т. 2. – С. 182–186.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. – М. : ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
4. Балашов Д. М. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Д. М. Балашов. – М. : Художественная литература, 1991. –Т. 1: Младший сын. – 622 с.

Пустовіт Тетяна Миколаївна – канд. філол. наук, доцент кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, e-mail: tetyanatuleneva@gmail.com

Pustovit Tetyana N. – Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Linguistics, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa